

RADIONIČKI PEČATI NA ITALSKOJ TERA SIGILATI IZ BURNUMA

Ranije poduzeta a od 2003. g. tekuća arheološka istraživanja pod vodstvom Gradskog muzeja u Drnišu i Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru na teritoriju rimskog vojnog logora/municipija Burnum (Ivoševci kod Kistanja) su, osim monumentalnih arhitektonskih cjelina (principij logora/forum municipija, amfiteatar, vježbališni kampus i dr.), pružila uvid u iznimno veliku količinu sitnog arheološkog materijala. U njemu je iz rane faze burnumskog života (prva polovina 1. st.) i korpus od osamdesetak radioničkih pečata koji na finoj stolnoj keramici svjedoči iznimno o aktivnom importu s italčkog područja. Njihova analiza, uz sagledavanje općeg fundusa keramičkih nalaza, pruža detaljnije podatke o prostornim i kronološkim izvorima opskrbe, a usporedba sa sličnim nalazima iz civilnih i vojnih lokaliteta osvjetljava položaj rimske Dalmacije u regionalnim trgovačkim kretanjima.

KLJUČNE RIJEČI: *Burnum, pečati, rimska vojska, terra sigillata*

U 2. izdanju vodeće publikacije koja problematizira pečate na italskoj tera sigilati, *Corpus Vasorum Arretinorum* iz godine 2000., među nešto više od 35 000 pečata s područja čitavog Rimskog Carstva, iz rimske Dalmacije zabilježen je svega 71 primjerak s deset lokaliteta (Sl. 1).¹ Ta se brojka odmah čini pretjerano niskom ako se postavi u kontekst činjenice da je u vrijeme najjače proizvodno-trgovačke aktivnosti italških keramičarskih radionica, ali i tradicije pečačenja sigilatnih proizvoda, dakle posljednje četvrtine 1. st. pr. Kr. i prve polovice 1. st., Dalmacija prostor intenzivne romanizacije, osnutka kolonija, utemeljenja provincije te drugih pokreta, i to sve na prostoru koji se praktički nalazi pred vratima takve hiperproduktivne Italije. Prema tome nije teško pretpostaviti da je dojam o Dalmaciji kao slabo opskrbljivanoj regiji ovom vrstom keramičkog materijala lažan, čemu u prilog idu i rezultati u posljednje vrijeme provedenih arheoloških

WORKSHOP STAMPS ON ITALIC *TERRA SIGILLATA* FROM BURNUM

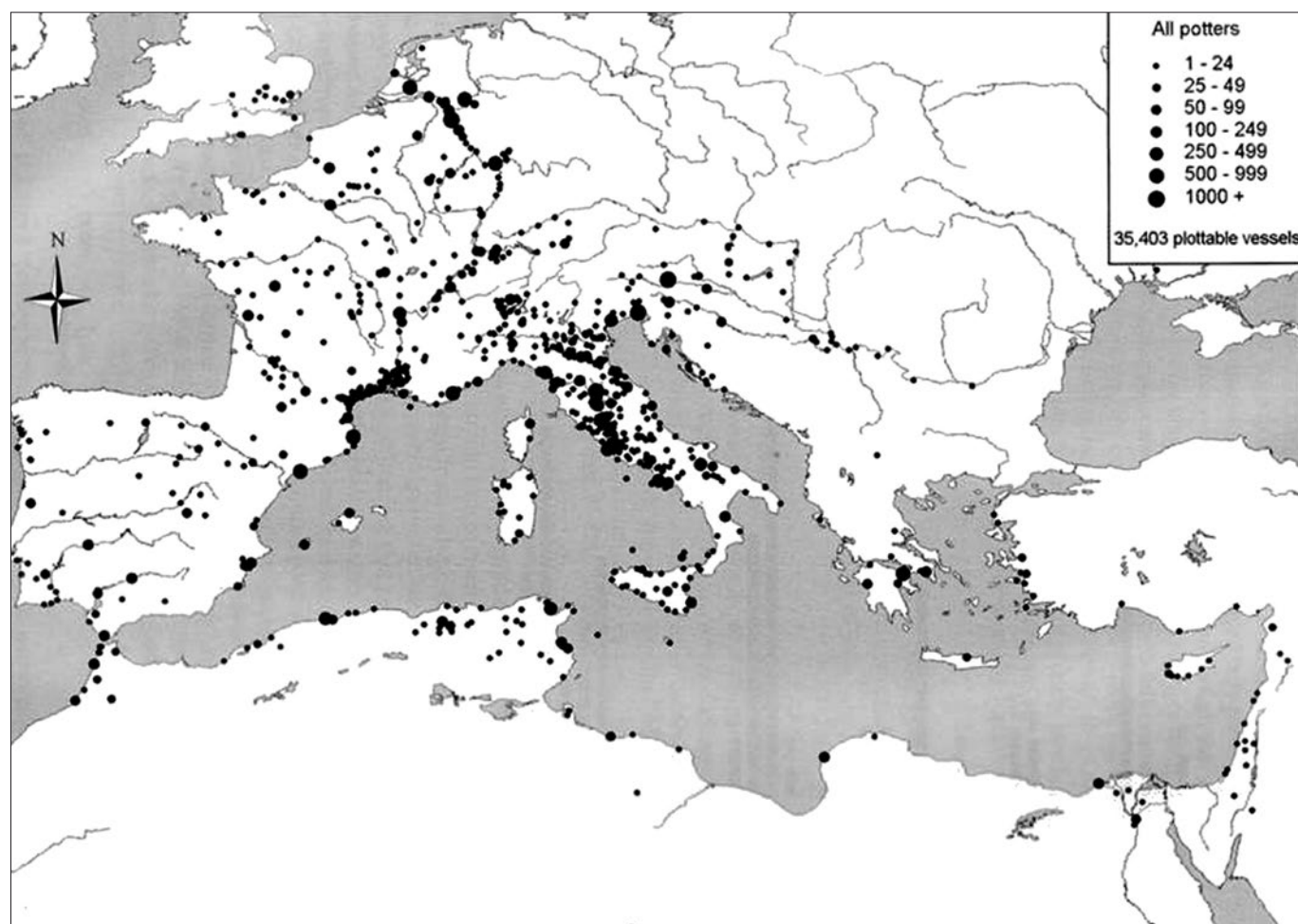
Besides large architectural complexes (the camp principium/municipium forum, the amphitheatre and the exercise campus), archaeological excavations, both earlier ones and those conducted after 2003 by the Town Museum in Drniš and the Department of Archaeology of the University of Zadar, that have taken place in the area of the Roman military camp/municipium of Burnum (Ivoševci near Kistanje) have revealed an extraordinarily large quantity of small archaeological artefacts. Among those from the early stages of life at Burnum in the first half of the first century, there is a series of approximately eighty stamps on fine tableware, which confirms the existence of imports from the Italic area. An analysis of these, together with observations on the overall holdings of the pottery finds, enables detailed insights regarding spatial and chronological supply sources, while a comparison with similar finds from civilian and military sites throws light on the position of Roman Dalmatia on regional trade routes.

KEY WORDS: *Burnum, stamps, Roman army, terra sigillata*

In the second edition of the leading publication dealing with stamps on Italic *terra sigillata*, the *Corpus Vasorum Arretinorum* of 2000, of more than 35,000 stamps from the territory of the entire Roman Empire, only 71 specimens from 10 sites had been recorded in Roman Dalmatia (Fig. 1).¹ This number, at first glance, seems too low if we consider that during the period when the production and trading activities of Italic pottery workshops, and also the tradition of sigillata product sealing, were at their most intense, i.e. in the last quarter of the first century BC and the first half of the first century, Dalmatia was a region of intense Romanisation which saw the founding of colonies and its establishment as a province, as well as other processes. All this took place in a territory which stood at the entrance to the extremely productive region of Italy. Thus, it is not hard to assume that the impression of Dalmatia being a region poorly supplied with this type of pot-

1 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 39-40, Fig. 3-4.

1 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 39-40, Figs 3-4.

SL. 1. / FIG. 1.

Distribucija pečata na italskoj tera sigilati
(preuzeto iz *Corpus Vasorum Arretinorum*, Bonn, 2000.).

The distribution of stamp seals on Italic terra sigillata
(taken from the *Corpus Vasorum Arretinorum*, Bonn, 2000).

kih zahvata na nekim od izrazito važnih rimskih lokaliteta, npr. Naroni,² Crikvenici,³ Zadru,⁴ Tiluriju⁵ i ovdje primarno važnom Burnumu.

Sadržaj radioničkih pečata na italskoj tera sigilati uglavnom je uniforman i ograničen na navođenje jednog ili više imena putem čijih je izučavanja moguće dobiti iznimno puno podataka o izvorišnoj regiji predmeta, npr. o organizaciji, modi i drugim elementima proizvodnje, o socijalnoj slici unutar pojedinih radionica i odnosima među više njih te naposljetku o njihovoj proizvodnoj i distribucijskoj snazi.⁶ No u slučaju konzumentskih regija, kakva je u navede-

tery is a false one. This argument is also supported by the results of recently conducted archaeological interventions at certain important Roman sites, for example Naroni,² Crikvenica,³ Zadar,⁴ Tilurium⁵ and Burnum. This latter is of particular importance.

The content of workshop stamps on Italic *terra sigillata* is mostly uniform and restricted to one or more names, the study of which provides an extraordinary amount of data on the region of origin of the artefacts, for example organisation, fashion and other aspects of production, the social situation in individual workshops, the relations between them, and also the extent of their production and distribution.⁶ However, as far as consumer regions, such as the eastern Adriatic coast in the abovementioned period, are concerned, their importance lies prima-

2 M. TOPIĆ, 2003, 183-344.

3 I. OŽANIĆ ROGULJIĆ, 2011, 31-38.

4 I. PRTENJAČA, 2011, 55-74.

5 Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2010.

6 D. P. S. PEACOCK, 1982, 114-128; A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 10-50.

2 M. TOPIĆ, 2003, 183-344.

3 I. OŽANIĆ ROGULJIĆ, 2011, 31-38.

4 I. PRTENJAČA, 2011, 55-74.

5 Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2010.

6 D. P. S. PEACOCK, 1982, 114-128; A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 10-50.

no vrijeme bila istočna obala Jadrana, njihovo se značenje prije svega promatra kroz prizmu stjecanja informacija o tome odakle se, u kojim količinama i u kojim vremenskim intervalima opskrba ovom kategorijom keramičkih proizvoda kretala te uolikoj se mjeri to uklapalo u opće trgovačke trendove.

Prije no što početkom 2. st. postaje municipij, Burnum tijekom čitavog 1. st. na odličnom strateškom položaju na rijeci Krki (ant. *Titius*) egzistira kao vojno središte u kojem su se od Batonova ustanka, potpomognute auxilijarnim jedinicama, sukcesivno izmjenjivale XX., XI., III. i VIII. legija.⁷ Legijski i auxilijarni logori kao stacionari, kampus i amfiteatar kao vježbališno-rekreacijska središta, kanabe kao životni potporni stupovi, komunikacije prema obalnim opskrbnim središtima Skardoni i Jaderu, vodovod i drugo ukazuju da je ovo vojno središte sadržajno bilo potpuno organizirano.⁸ Arheološka istraživanja na ovom mjestu imaju dugu povijest, a odvijala su se u tri navrata: 1912./1913. i 1973./1974. u fokusu je prostor principija logora,⁹ a od 2003. g. pa sve do danas traju sistematska istraživanja Burnuma, trenutno usmjerena na prostor amfiteatra i kampusa te neinvanzivno proučavanje logora (Sl. 2).¹⁰ Stratigrafska slika na svim istraženim pozicijama ukazuje na velike prostorne preinake koje su lokalitet zahvatile nakon Skribonijanove pobune 42. g.,¹¹ a upravo iz slojeva koje joj prethode, dakle onih kasnoaugustovsko-aranoklaudijevskih, potječe većina dosada obrađenog materijala i gotovo svi pečati na temelju kojih će se prezentirati tema.

Burnum je dakle u ranoj fazi svog života bio legijski logor, "organizam" kojeg su sačinjavali Italici, rimski građani navikli na točno određene uvjete života s točno određenim instrumentima, od kojih je jedan dio predstavljala i *terra sigillata*, slobodno se može reći sinonim za rimsku kulturu. Ta je navika uvjetovala i dobro organiziranu opskrbu svim vr-

rily in the information gained relating to where this category of ceramic product came from, in which quantities and at which chronological intervals the supply moved, and the extent to which this fitted general trends in trade.

Before it became a municipium at the beginning of the 2nd century, Burnum as a military centre in the 1st century occupied an excellent strategic position on the River Krka (the antique *Titius*). From the time of Bato's Great Illyrian Revolt, the XX, XI, III and VIII legions, supported by auxiliary units, were rotated here.⁷ The legionary and auxiliary camps, the campus and amphitheatre, which were exercise and recreation centres; the *canabae*, which provided the support for everyday life; the communication routes towards the coastal supply centres of Scardona and Iader; the water pipelines, etc. suggest that this was a well-organised centre.⁸ Archaeological excavations at this site have a long history, and took place on three occasions: the 1912-13 and 1973-74 campaigns were focused on the area of the camps' principium,⁹ while since 2003 a systematic campaign has been conducted at Burnum. This is presently focused on the amphitheatre and campus areas, and a non-invasive study of the camp (Fig. 2).¹⁰ The stratigraphic picture of all the excavated positions suggests large spatial changes which took place at the site after Scribonianus's rebellion of AD 42.¹¹ It is from the previous layers (late Augustan and early Claudian) that the majority of the processed artefacts and almost all the presented stamps originate.

Thus, at an early stage of its existence Burnum was a legionary camp inhabited by Italics. These were Roman citizens used to strictly defined living conditions with precise instruments, including the *terra sigillata*, which can be seen as a synonym for Roman culture. This called for the well-organised supply of all kinds of utilities which, as the quan-

7 M. ZANINović, 1968, 119-129; I. BORZIĆ, 2007, 163-180; N. CAMBI *et alii*, 2007; Ž. MILETIĆ, 2010, 113-142.

8 B. ILAKOVAC, 1982; N. CAMBI *et alii*, 2006; N. CAMBI *et alii*, 2007; M. GLAVIĆIĆ, Ž. MILETIĆ, 2009, 75-83; Ž. MILETIĆ, 2010, 113-142.

9 E. REISCH, 1913, 113-135; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, M. KANDLER, 1979. Istraživanja je u prvom slučaju proveo Austrijski arheološki institut (*Österreichisches Archäologisches Institut*), u drugom također Austrijski arheološki institut, ali uz suradnju s Arheološkim muzejom u Zadru.

10 Projekt Burnum odvija se u suradnji NP Krka, Gradskog muzeja u Drnišu, Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru i *Dipartimento di Archeologia, Università di Bologna*.

11 O pobuni vidjeti N. CAMBI, 2009, 63-79.

7 M. ZANINović, 1968, 119-129; I. BORZIĆ, 2007, 163-180; N. CAMBI *et al*, 2007; Ž. MILETIĆ, 2010, 113-142.

8 B. ILAKOVAC, 1982; N. CAMBI *et al*, 2006; N. CAMBI *et al*, 2007; M. GLAVIĆIĆ, Ž. MILETIĆ, 2009, 75-83; Ž. MILETIĆ, 2010, 113-142.

9 E. REISCH, 1913, 113-135; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, M. KANDLER, 1979. The excavations were conducted by the Austrian Archaeological Institute (*Österreichisches Archäologisches Institut*), although in the second case this was in co-operation with the Archaeological Museum in Zadar.

10 The Burnum Project is a result of co-operation between Krka National Park, Drniš Town Museum, the Department of Archaeology of the University of Zadar and the Department of Archaeology of the University of Bologna.

11 On the rebellion, see N. CAMBI, 2009, 63-79.

SL. 2. / FIG. 2.

Položaji arheoloških istraživanja rimskog Burnuma
(1 – principij legijskog logora; 2 – amfiteatar i kampus)
(foto: NP Krka).

*Archaeological excavation sites at Roman Burnum
(1 – principium of the legionary camp; 2 – amphitheatre
and campus) (photo: Krka NP).*

stama potrepština koje su prema količini nalaza na lokalitetu bile iznimno velike i raznovrsne, a pečati na italskoj sigilati samo su jedan od instrumenata kojima se ona može detaljno analizirati.¹² Općenito, iz Burnuma ih je dosad poznato 78, i to 63 s glatke a 15 s reljefne sigilate, što je respektabilan broj s obzirom na istraženu površinu te ih se daljnjim istraživanjima može očekivati još mnogo više (Sl. 3).

Pogled na podrijetlo pojedinih burnumskih pečata, odnosno lokaciju proizvodnje posuda na kojima su zabilježeni, nudi vrlo jednostavnu bipolarnu sliku na kojoj se s jedne strane nalaze proizvodi srednjoitalske aretinske, a s druge sjevernoitalske padške proizvodne regije. Statistički pak u puno većoj mjeri prevladavaju pečati iz ove potonje, njih 69 iz čak 43 različite radionice, dok onoj aretinskoj pripada sedam pečata iz svega pet radionica (Sl. 3).¹³

tity of finds at the site suggests, were extraordinarily large in number and diverse. The stamps on Italic sigillata represent just one of the instruments which enable a detailed analysis of the supply.¹² To date, a total of 78 are known from Burnum, of which 63 are from plain sigillata and 15 from relief sigillata. This is a respectable number given the excavated surface, and many more can be expected in future excavations (Fig. 3).

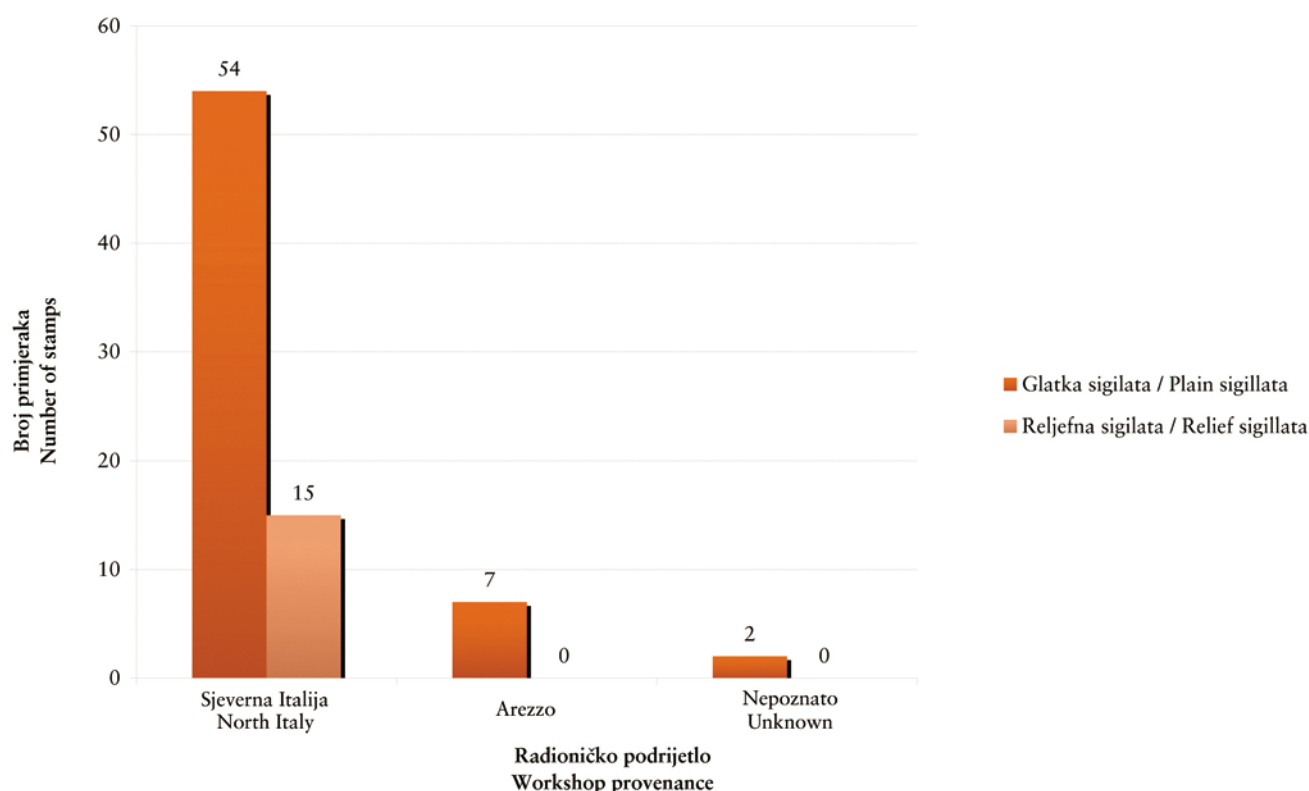
A closer look at the origin of individual Burnum stamps, i.e. the place of origin of the vessels on which they were recorded, offers a very simple picture in which, on the one hand, there are products from the central Italic Arretine region, and on the other from the northern Italic Po production area. Statistically speaking, stamps from the latter largely prevail: 69 of them from as many as 43 different workshops, while 7 stamps from only 5 workshops belong to the Arretine region (Fig. 3).¹³ Such an imbalance in

12 Za preliminarnu analizu amfora iz istih slojeva iz kojih dolazi i sigilata vidi I. BORZIĆ, I. JADRIĆ KUČAN, 2013, 523-535.

13 Za dva se pečata u CVArr 2000 ne navodi regija proizvodnje (*L. Rasinius* i *Olv/Mp*).

12 For a preliminary analysis of amphorae from the same layers as the sigillata, see I. BORZIĆ, I. JADRIĆ KUČAN, 2013, 523-535.

13 The CVArr 2000 does not state the region of production of two stamps (*L. Rasinius* and *Olv/Mp*).

SL. 3. / FIG. 3.

Grafički prikaz zastupljenosti radioničkih pečata iz Burnuma prema vrsti i podrijetlu italске sigilate.

Distribution of workshop stamp seals from Burnum according to the type and origin of Italic sigillata.

Takav nerazmjer u zastupljenosti italških proizvoda u Burnumu potvrđen je i putem opće analize stolnog posuđa,¹⁴ a može ga se objasniti tadašnjim (prva polovica 1. st.) općim trgovačkim kretanjima na širem jadranskom području, odnosno trgovačkom računicom dviju glavnih italških proizvodnih regija po kojoj se najviše proizvoda plasiralo na tržišta koja su u ekonomskom smislu bila najisplativija, dakle najdostupnija i prema potražnji najatraktivnija. S obzirom na to, kada se govori o istočnoj obali Jadrana, sjevernoitalški primat sasvim je razumljiv, a burnumsko stanje stvari potvrđuju ne samo nalazi s ostalih dalmatinskih lokaliteta, već i s puno šireg regionalnog prostora, prije svega onog noričko-panonskog.¹⁵ Ono po čemu se burnumski nalazi također uklapaju u opću sliku zastupljenosti italških

the distribution of Italic products in Burnum is also confirmed by an analysis of tableware,¹⁴ and can be explained by the general trade trends in the broader Adriatic area in the first half of the 1st century, i.e. items were placed on the markets which were most lucrative in economic terms. These were the most accessible areas with the highest demand. Bearing this in mind, when talking about the eastern Adriatic coast, northern Italic primacy is only logical, and the state of affairs at Burnum is confirmed not only by finds from other Dalmatian sites, but also from a much broader regional area, particularly the Noric-Pannonian region.¹⁵ Another thing that makes the Burnum finds fit into the overall picture of the distribution of Italic sigillata stamps is the occurrence of a large number of products of individual artisans/

14 I. BORZIĆ, 2010, 615-621. Npr., od 413 dijagnostičkih ulomaka tere sigilate samo 41 pripada aretinskom, a čak 372 sjevernoitalškom krugu, kojem se putem stilskih i tehnoloških karakteristika može pridodati i velika većina keramike tankih stijenki i ostalog stolnog posuđa.

15 S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1977; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1998; R. MAKJANIĆ, R. KOŠČEVIĆ, 1995.

14 I. BORZIĆ, 2010, 615-621. For example, of 413 diagnostic shards of *terra sigillata* only 41 belong to the Arretine circle, while as many as 372 are from the northern Italic one, to which the great majority of thin-walled pottery and other tableware can be assigned on the basis of their stylistic and technological characteristics.

15 S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1977; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1998; R. MAKJANIĆ, R. KOŠČEVIĆ, 1995.

pečata na sigilati jest pojava većeg broja proizvoda pojedinih majstora/vlasnika radionica koji su se na neki način u određenim trenutcima u proizvodnom i trgovačkom smislu uspjeli izdici iz mase svih ostalih.

Među malobrojnim aretinskim majstorima čiji su proizvodi zabilježeni u Burnumu to je svakako bio **L. Gellius**, jedan od najplodnijih majstora svog vremena. Njegovo djelovanje kao vlasnika keramičarske radionice prati se od 15. g. pr. Kr. do sredine 1. st., dakle tijekom dugog razdoblja u kojem je osim srednoitalske (aretinske?) poznata i lionska faza njegova djelovanja u posljednjim godinama prije Krista.¹⁶ Iz Burnuma su poznata četiri njegova pečata koje je, s obzirom na *in planta pedis* formu, moguće datirati nakon 15. g. (Sl. 4; Tab. 1.). Istovremena prisutnost njegovih proizvoda na istočnoj obali Jadrana posvjedočena je nalazima iz Osora (*Apsorus*),¹⁷ Nina (*Aenona*),¹⁸ Zadra (*Iader*),¹⁹ Salone,²⁰ Tilurija (*Tilurium*),²¹ Narone²² te dvama primjercima s nepoznatog nalazišta iz Arheološke zbirke Franjevačkog samostana u Sinju.²³ Putem opće distribucije Gelijevih proizvoda, koja je obuhvatila gotovo čitav rimski svijet, primjećuje se da se upravo tada njegovo trgovačko djelovanje u velikoj mjeri okreće područjima koja su u tom smislu bila "rezervirana" za sjevernoitalski proizvodni krug, dakle uz sjevernu Italiju te Norik, Panoniju i Dalmaciju,²⁴ zbog čega se svojevremeno čak pretpostavljalo postojanje tamošnje proizvodne filijale.²⁵ No, arheometrijske analize pokazale su da o tome nema govora,²⁶ već da su, unatoč zasićenosti tržišta sjevernoitalskim proizvodima, posude ovog aretinskog majstora putem posrednika uspjele proći mjesta na navedenom prostoru, što potvrđuje i njihova brojnost na istočnom Jadranu.

Na vrlo se sličan način može objasniti i pojava posude koju potpisuje **M. Perennius Crescens** (Sl. 4;

workshop owners whose work at certain periods stands out from that of their contemporaries.

The Arretine craftsmen whose products have been recorded at Burnum include **L. Gellius**, one of the most productive artisans of his time. His activity as a pottery workshop owner can be traced from 15 BC until the mid-1st century, i.e. a long period during which, apart from the central Italic (Arretine?) phase of his work, there is also a Lyon stage in the final years BC.¹⁶ Four of his stamps have been found at Burnum, which given their *in planta pedis* shape, can be dated to after AD 15 (Fig. 4; Pl. 1). The simultaneous presence of his products on the eastern Adriatic coast has been confirmed by finds from Osor (*Apsorus*),¹⁷ Nin (*Aenona*),¹⁸ Zadar (*Iader*),¹⁹ Salona,²⁰ Tilurium (*Tilurium*),²¹ Narona,²² and two specimens from an unknown site from the Archaeological Collection of the Franciscan monastery in Sinj.²³ The general distribution of Gellius's products, which were present throughout almost the entire Roman world, shows that at this time his trading activity was largely oriented towards areas which were reserved for the northern Italic production circle: northern Italy, Noricum, Pannonia and Dalmatia.²⁴ It seems plausible that at a certain point in time there may have been affiliated producers in these regions.²⁵ However, archaeometric analyses have shown that this was not the case.²⁶ Despite the saturation of the market with northern Italic products, vessels of this Arretine artisan managed to find a place via intermediaries in these areas, which is confirmed by the large number of such finds in the eastern Adriatic.

The occurrence of a vessel signed by **M. Perennius Crescens** (Fig. 4; Pl. 1) - an artisan originating from one of the most famous Arretine workshops producing plain and relief sigillata, founded as ear-

16 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 46, type 882 (746,747) (*L. Gellius* / *L. Sempronius*).

17 R. MAKJANIĆ, 1985, 43.

18 I. BORZIĆ *et alii*, 2013, 41, kat. br. B1.

19 I. PRTENJAČA, 2011, 55-74.

20 C. W. CLAIRMONT *et alii*, 1975, 95, 101, 105.

21 Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2003, 114 (T.1/5); Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2003a, 459; Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2007, 241.

22 M. TOPIĆ, 2003, 208 i 299 (T. 7/64).

23 A. BABIĆ, 2008, 192, kat. br. 18 i 19.

24 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 46-49, Fig. 11; VASA RUBRA, 2007, 136.

25 E. ETTLINGER, 1972, 139, 142-143; G. L. RAVAGNAN, 1985, 198; L. MAZZEO SARACINO, 2000, 34.

26 S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1982, 105-115; G. SCHNEIDER, 1993, 129-137.

16 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 46, type 882 (746,747) (*L. Gellius* / *L. Sempronius*).

17 R. MAKJANIĆ, 1985, 43.

18 I. BORZIĆ *et al*, 2013, 41, Cat. No. B1.

19 I. PRTENJAČA, 2011, 55-74.

20 C. W. CLAIRMONT *et al*, 1975, 95, 101, 105.

21 Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2003, 114 (Pl. 1/5); Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2003a, 459; Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2007, 241.

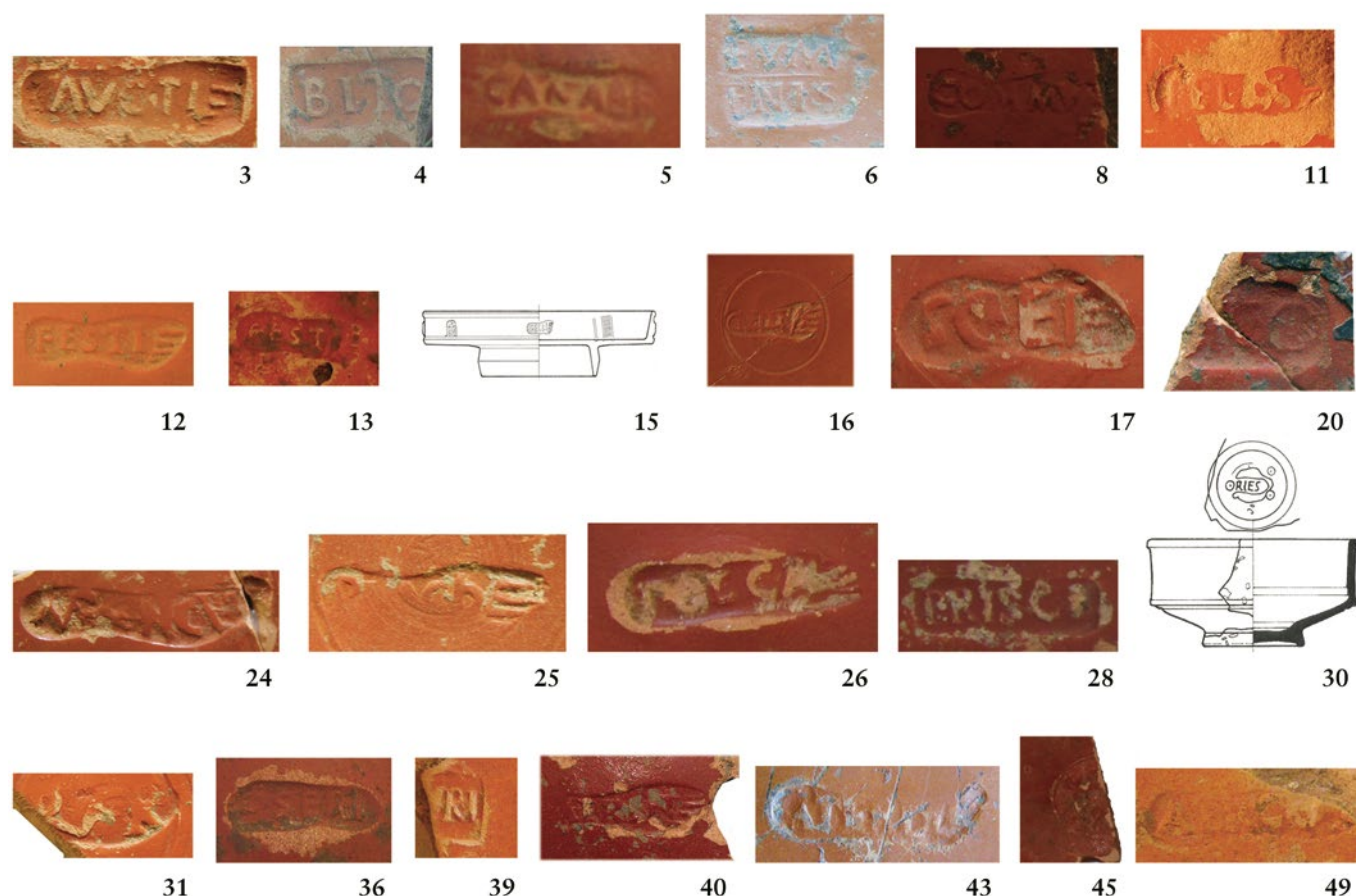
22 M. TOPIĆ, 2003, 208 and 299 (T. 7/64).

23 A. BABIĆ, 2008, 192, Cat. Nos. 18 and 19.

24 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 46-49, Fig. 11; VASA RUBRA, 2007, 136.

25 E. ETTLINGER, 1972, 139, 142-143; G. L. RAVAGNAN, 1985, 198; L. MAZZEO SARACINO, 2000, 34.

26 S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1982, 105-115; G. SCHNEIDER, 1993, 129-137.

SL. 4. / FIG. 4.

Odabrani radionički pečati na glatkoj tera sigilati iz Burnuma.

A selection of workshop stamp seals on plain terra sigillata from Burnum.

Tab. 1), majstor proizašao iz jedne od najpoznatijih aretinskih radionica glatke i reljefne sigilate čiji je osnivač još sredinom 1. st. pr. Kr. bio *M. Perennius*.²⁷ *Crescens* pripada posljednjoj fazi djelovanja ove grupacije, datiranoj od 30. do 60. g.,²⁸ a značajan broj nalaza na tlu sjeverne Italije i Norika ukazuje na pravce plasiranja njegovih proizvoda.²⁹ Da je jedan njihov krak doticao i istočni Jadran, osim burnumskog primjerka, svjedoči i nalaz tanjura *Consp. 3* u Osoru³⁰ te nešto raniji primjerak plitice iz radionice *M. Perennia Saturnina* (*M. Perennius Saturninus*) pronađen u Ninu.³¹

ly as the middle of the 1st century BC by *M. Perennius* - can be explained in a very similar way.²⁷ *Crescens* belongs to the last stage of activity of this group dated from AD 30 until AD 60,²⁸ and the significant number of finds on the territory of northern Italy and Noricum indicate the distribution routes of his products.²⁹ The fact that one of these routes extended to the eastern Adriatic is confirmed not only by the Burnum specimen, but also by the dish find *Consp. 3* in Osor,³⁰ as well as the somewhat earlier cup specimen from *M. Perennius Saturninus*'s workshop (*M. Perennius Saturninus*) unearthed in Nin.³¹

27 H. DRAGENDORFF, C. WATZINGER, 1948, 33-118.

28 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 321, type 1408(1281).

29 M. SCHINDLER, S. SCHEFFENEGGER, 1977, T. 109; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1998, 236-237; VASA RUBRA, 2007, 174.

30 R. MAKJANIĆ, 1985, 42 (T. IV/41); Z. BRUSIĆ, 1990, 84.

31 Z. BRUSIĆ, 1990, 84 (T. V); A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 322, type 1410(1284).

27 H. DRAGENDORFF, C. WATZINGER, 1948, 33-118.

28 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 321, type 1408(1281).

29 M. SCHINDLER, S. SCHEFFENEGGER, 1977, Pl. 109; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1998, 236-237; VASA RUBRA, 2007, 174.

30 R. MAKJANIĆ, 1985, 42 (Pl. IV/41); Z. BRUSIĆ, 1990, 84.

31 Z. BRUSIĆ, 1990, 84 (Pl. V); A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 322, type 1410(1284).

Situacija na sjeveroitalskom prostoru u proizvodno-organizacijskom smislu ipak je bila nešto drugačija i očito je postojao puno veći broj manjih radionica, što svjedoči iznimno velik broj pečata s različitim imenima.³² No i među njima je bilo onih koji su se svojom proizvodnom snagom i zastupljenošću na tržištu pozitivno istakli što, između ostalog, svjedoči i njihova pojava u Burnumu. Jedan od njih je *A. Terentius*,³³ čije je ime zabilježeno na čak devet burnumskih posuda (Sl. 4; Tab. 1).³⁴ Riječ je o jednom od najproduktivnijih sjevernoitalskih, emilijsko-venetskih majstora čije se djelovanje prati tijekom čitave prve polovice 1. st., s vrhuncem u njezinu drugom dijelu.³⁵ Upravo je to vrijeme najšire distribucije Terencijevih proizvoda, koji su jedni od rijetkih sjevernoitalskih pronađeni širom rimske države.³⁶ No ipak, njihov je najveći broj zastupljen na sjevernoitalskom interesnom prostoru, dakle matičnom emilijsko-venetskom te dalje u Noriku, Panoniji i Dalmaciji,³⁷ gdje su, osim u Burnumu, pojedini primjerci do sada zabilježeni u Osoru³⁸ i Zadru.³⁹

Intenzivniju prisutnost sigilatnog posuđa na spomenutom prostoru bilježe i proizvodi iz radionice *Nico* (Sl. 4; Tab. 1),⁴⁰ koji su na istočnoj obali Jadrana, osim u Burnumu, zabilježeni u Saloni i Tiluriju.⁴¹ Riječ je o izuzetno plodnom, također emilijsko-venetskom majstoru specijaliziranom za proizvodnju koničnih i poluloptastih zdjelica tipa *Consp.* 22, 24, 32 i dr., čija se aktivnost bilježi od 15. g. pr. Kr. do 40. g. s vrhuncem od 15. g. nadalje. Karakteristika ove radionice je tradicionalizam u

However, the situation in northern Italic territory in terms of product organisation was somewhat different, and there was obviously a greater number of smaller workshops, which is confirmed by the extraordinarily large number of stamps with different names.³² These included very distinguished ones in terms of product strength and market representation, which is confirmed by their occurrence in Burnum. One such workshop was that of *A. Terentius*,³³ whose name is recorded on 9 Burnum vessels (Fig. 4; Pl. 1).³⁴ He was one of the most productive northern Italic, Emilian-Venetian artisans, and his activity can be traced through the course of the first half of the first century, reaching a peak in the second half.³⁵ It was this period that witnessed the widest distribution of Terentius products. Some of the rare northern Italic ones have been found all over the area of the Roman state.³⁶ However, the largest number is distributed in the area of the northern Italic sphere of interest, i.e. Emilia-Veneto, and further afield in Noricum, Pannonia and Dalmatia,³⁷ where apart from at Burnum, single specimens have also been recorded at Osor³⁸ and Zadar.³⁹

The more intense presence of sigillata ware in the abovementioned area is also indicated by products from the *Nico* workshop (Fig. 4; Pl. 1),⁴⁰ which on the eastern Adriatic coast, apart from at Burnum, have been recorded at Salona and Tilurium.⁴¹ This was an extraordinarily productive artisan, also from the Emilia-Veneto region, who specialised in the production of conical and semi-spherical bowls of the types *Consp.* 22, 24, 32 etc., and whose activity

32 P. M. KENRICK, 2000, 47.

33 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 421, type 2066 (1935).

34 Ovom se broju može dodati i jedan primjerak posude s pečatom *A. Terentius Cornelius*, moguće oslobođeniku čije se djelovanje odvijalo unutar Terencijeve radionice. A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 421, type 2067 (1936).

35 P. M. KENRICK, 2000, 50.

36 P. M. KENRICK, 2000, 51 (Fig. 5)

37 M. SCHINDLER, S. SCHEFFENEGGER, 1977, 259-260; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1998, 250-251; P. M. KENRICK, 2000, 51 (Fig. 5); VASA RUBRA, 2007, 230.

38 R. MAKJANIĆ, 1985, 43 (T. 1/6; 2/22; 4/39).

39 I. PRTENJAČA, 2011, 55-74. S novijih istraživanja rimske nekropole, s položaja Bulevar, dolazi još jedan primjerak, a na podatku zahvaljujem voditeljima istraživanja i dragim kolegama Domagoju Maurinu i Lujani Paraman (Georheo d.o.o.).

40 M. SCHINDLER, S. SCHEFFENEGGER, 1977, Taf. 108; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1998, 254-255; A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 300, type 1267 (1121); VASA RUBRA, 2007, 163.

41 C. W. CLAIRMONT *et alii*, 1975, 200, fig. D, pl. 38/P71-72.; Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2007, 238-239.

32 P. M. KENRICK, 2000, 47.

33 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 421, type 2066 (1935).

34 In addition, there was a vessel specimen with a stamp by *A. Terentius Cornelius*, possibly a freeman who worked in Terentius's workshop. A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 421, type 2067 (1936).

35 P. M. KENRICK, 2000, 50.

36 P. M. KENRICK, 2000, 51 (Fig. 5).

37 M. SCHINDLER, S. SCHEFFENEGGER, 1977, 259-260; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1998, 250-251; P. M. KENRICK, 2000, 51 (Fig. 5); VASA RUBRA, 2007, 230.

38 R. MAKJANIĆ, 1985, 43 (Pl. 1/6; 2/22; 4/39).

39 I. PRTENJAČA, 2011, 55-74. Recent excavations of the Roman necropolis at the Bulevar site have yielded a further specimen. I would like to thank colleagues Domagoj Maurin and Lujana Paraman (Georheo d.o.o.), who conducted the excavation, for the information.

40 M. SCHINDLER, S. SCHEFFENEGGER, 1977, Taf. 108; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, 1998, 254-255; A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 300, type 1267 (1121); VASA RUBRA, 2007, 163.

41 C. W. CLAIRMONT *et alii*, 1975, 200, Fig. D, Pl. 38/P71-72.; Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2007, 238-239.

SL. 5. / FIG. 5.

Odabrani radionički pečati na reljefnoj tera sigilati iz Burnuma.

A selection of workshop stamp seals on relief terra sigillata from Burnum.

načinu pečačenja koji tijekom čitavog razdoblja djelovanja ostaje privržen kvadratnoj tabuli bez uvođenja *planta pedis* forme.

Proizvodi glatke sigilate ostalih sjevernoitalskih majstora zabilježenih u Burnumu, njih četrdesetak, u ovom se trenutku broje uglavnom u pojedinačnim primjercima (Sl. 4; Tab. 1). Međutim, praćenje njihove opće zastupljenosti na širem tržištu, pa tako i onom dalmatinskom, daje pravo pretpostavci da se u pojedinim slučajevima mogu očekivati novi brojniji nalazi, kako proizvođača već zabilježenih majstora tako i onih novih.

Situacija s radioničkim pečatima na sjevernoitalskoj reljefnoj sigilati je s druge strane posebno zanimljiva. Burnumski materijal donosi posebno velik broj tzv. *Sarius* šalice (*Consp. R13*)⁴² na kojima je do sada zabilježeno ukupno 15 uglavnom fragmentarno sačuvanih potpisa majstora uklopljenih u dekorativni reljef (Sl. 5; Tab. 2). Među njima je čak deset puta zastupljeno ime *Clemens*, oznakom jednog od najpoznatijih majstora sjevernoitalske reljefne keramike kojeg kao proizvođača nalazimo i na proizvodima tipa *Sarius* šalice i *Aco* čaša (Sl. 5; Tab. 2).⁴³ Riječ je o majstoru koji djeluje između 10. g. pr. Kr. i sredine 1. st., i to najvjerojatnije na

has been recorded from 15 BC until AD 40, reaching a peak from AD 15 onwards. A characteristic of this workshop is its traditional sealing method, which throughout the workshop's entire period of activity kept a square tabula without introducing *planta pedis* forms.

Plain sigillata products of other northern Italic artisans recorded at Burnum - around forty specimens - have for the time being been mostly restricted to individual finds (Fig. 4; Pl. 1). However, tracing their general distribution across the wider market, including Dalmatia, suggests that numerous individual new finds of products by both already recorded artisans and new ones can be expected.

The situation regarding workshop stamps on northern Italic relief sigillata is particularly interesting. The Burnum site has yielded a particularly large number of so-called *Sarius* cups (*Consp. R13*).⁴² To date, a total of 15, mostly fragmentarily preserved, artisan signatures have been recorded on these as a part of decorative reliefs (Fig. 5; Pl. 2). The name *Clemens* occurs as many as 10 times. This was one of the most famous northern Italic relief potters, and a producer of the *Sarius* cup and *Aco* glass types (Fig. 5; Pl. 2).⁴³ This artisan worked between 10 BC and

42 I. BORZIĆ, 2010, 183-214; I. BORZIĆ, 2011, 279-290.

43 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 184, type 583 (447).

42 I. BORZIĆ, 2010, 183-214; I. BORZIĆ, 2011, 279-290.

43 A. OXE, H. COMFORT, P. KENRICK, 2000, 184, type 583 (447).

prostoru Akvileje.⁴⁴ Snaga proizvodnje dokaziva je i širokom distribucijom proizvoda za koju je važno istaći tri primarna područja pojave: one vezane uz sjevernoitalske Bolognu i Abano te južnu Liburniju (Burnum, Gradina kod Dragišića i V. Mrdakovica – *Arausona*),⁴⁵ dok su sva ostala panonsko-noričko-recijska i bliska područja s obzirom na poznatu zastupljenost proizvoda bila od sekundarnog trgovačkog značaja.⁴⁶ Intenzivnost dopreme Klemensovih proizvoda na tlo južne Liburnije svjedoče i anepigrafski ulomci koji se prema specifično razvijenom stilu dekoracije mogu s prilično velikom sigurnošću pripisati istom majstoru,⁴⁷ čiji je manji broj posuda pronađen i na drugim lokalitetima istočne obale Jadrana, npr. u Žutoj Lokvi, Grobniku, Karlobagu, Ninu, Zadru te legijskom logoru Tiluriju.⁴⁸

Među ostalim majstorima čija se imena nalaze na reljefnoj sigilati poseban interes privlači, nažalost, necjelovit ulomak na kojem se čita ...VTEROTIS (Sl. 5; Tab. 2), čije se ime do sada može usporediti samo s ulomkom pronađenim na lok. Russi u Italiji.⁴⁹ Njegova zanimljivost leži i u specifičnom figuralno-scenskom stilu prikaza koji inače nije svojina ove vrste sjevernoitalskih sigilatnih proizvoda. Ovaj pronalazak potvrđuje kako je još uvijek čitav niz nepoznanica vezanih uz opseg produkcije sjevernoitalske reljefne sigilate i kako se može očekivati nalazak još više novih majstora koji su se okušali u proizvodnji i plasiranju svojih proizvoda na tržište.

Osim podrijetla i zastupljenosti proizvoda pojedinih majstora, radionički pečati pronađeni na Burnumu uvelike doprinose i poznavanju kronologije lokaliteta. Modni element po kojem su se u predtiberijsko vrijeme, dakle otprilike do 15. g., za oblikovanje pečata uglavnom koristile pra-

the middle of the first century, most probably on the territory of Aquileia.⁴⁴ The extent of his production is evident from the wide distribution of his products. It is important to point out the three primary areas of their occurrence: northern Italic Bologna and Abano, and southern Liburnia (Burnum, Gradina near Dragišić and Velika Mrdakovica – *Arausona*).⁴⁵ All the remaining Pannonian-Noric-Raetian and neighbouring areas, given the known product distribution area, were of secondary importance in terms of trade.⁴⁶ The extent of shipments of Clemens's products to the territory of southern Liburnia is confirmed by anepigraphic fragments which, based on their specific decorative style, can with great certainty be ascribed to the same artisan,⁴⁷ whose vessels, in a smaller number, have also been found at other sites on the eastern Adriatic coast, for example Žuta Lokva, Grobник, Karlobag, Nin, Zadar, and the legionary camp of Tilurium.⁴⁸

Among the other craftsmen whose names are found on relief sigillata, the unfortunately incomplete fragment reading [---]VTEROTIS (Fig. 5; Pl. 2) is of particular interest. To date, the name can only be compared with a fragment unearthed at the Russi site in Italy.⁴⁹ What also makes it interesting is the specific figural-scenic style of the presentation, which is usually not a characteristic of this category of northern Italic sigillata product. This find confirms that there is still a whole range of questions regarding the production level of northern Italic relief sigillata and that the discovery of even more artisans who took part in production and placed their products on the market is to be expected.

Apart from the origin and distribution of products of individual artisans, workshop stamps found at Burnum also greatly contribute to the understand-

44 M. P. LAVIZZARI PEDRAZZINI, 1989, 286.

45 Z. BRUSIĆ, 1989; I. BORZIĆ, 2010, 200-204; I. BORZIĆ, 2011, 281.

46 M. P. LAVIZZARI PEDRAZZINI, 1989, 283; VASA RUBRA 2007, 247.

47 O stilu koji je prakticirao Klemens kod: M. P. LAVIZZARI PEDRAZZINI, 1989, 281-295; V. MANTOVANI, 2012, 219-227. Iz Burnuma je poznato barem još dvadesetak posuda koje se stilski mogu pripisati Klemensu (I. BORZIĆ, 2010, 202-203), dok je taj broj u V. Mrdakovici još i veći (Z. BRUSIĆ, 1989).

48 Primjerci iz Grobnika, Karlobaga i Nina: Z. BRUSIĆ, 1999, 23-28; Zadra: I. PRTENJAČA, 2011, 58, kat. br. 6 te Tilurija: Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2003, T. 5/5; Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2004, 187-191. Na podatku o nalazima iz Žute Lokve zahvaljujem dragoj kolegici Ivani Ožanić Roguljić.

49 L. MAZZEO SARACINO, 1977. Na pomoći pri atribuciji ovog ulomka i ukazivanju na analogiju zahvaljujem poštovanoj E. Schindler-Kaudelki.

44 M. P. LAVIZZARI PEDRAZZINI, 1989, 286.

45 Z. BRUSIĆ, 1989; I. BORZIĆ, 2010, 200-204; I. BORZIĆ, 2011, 281.

46 M. P. LAVIZZARI PEDRAZZINI, 1989, 283; VASA RUBRA, 2007, 247.

47 On the style used by Clemens, see: M. P. LAVIZZARI PEDRAZZINI, 1989, 281-295; V. MANTOVANI, 2012, 219-227. Approximately another twenty vessels from Burnum can stylistically be assigned to Clemens (I. BORZIĆ, 2010, 202-203), while in Velika Mrdakovica the number is even larger (Z. BRUSIĆ, 1989).

48 The specimens from Grobник, Karlobag and Nin: Z. BRUSIĆ, 1999, 23-28, Zadar: I. PRTENJAČA, 2011, 58, Cat. No. 6, and Tilurium: Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2003, Pl. 5/5; Z. ŠIMIĆ-KANAET, 2004, 187-191. For information on the finds from Žuta Lokva, my thanks go to my colleague Ivana Ožanić Roguljić.

49 L. MAZZEO SARACINO, 1977. My thanks go to E. Schindler-Kaudelka for her help in attributing this fragment and for pointing out the analogy.

vokutne i kvadratne tabule omogućuje da se za određeni broj predmeta odredi upravo takva datacija. Međutim, i u tom je pitanju, zbog tradicionalizma pojedinih radionica, koju npr. pokazuje *Nico*, potreban oprez i usmjerenost k dobro kronološki određenim kontekstima nalaza pojedinih predmeta. Prema tome, burnumski pečati koji se sigurno datiraju u predtiberijsko vrijeme jesu *Bito*, *Cinnamvs*, *Evmenes*, *Ingenvvs*, *Olympvs*, *Sarivs*, *Satvrninvs*, *Secvndvs* i *Severvs*, sve sjevernoitalski majstori, što je također važan podatak. Spomenuti pečati te neke druge kategorije, prvenstveno keramičkog materijala, svjedoče o postojanju kasnoaugustovske faze rimskog Burnuma te pokretanje opskrbe u istom trenutku kada dolazi do utemeljenja logora, i to posredstvom Akvileje prvenstveno sa sjevernoitalskog teritorija.⁵⁰ S druge strane, bilježenje dosta većeg broja pečata u formi *planta pedis* datiranih od 15. g. nadalje stoji u korelaciji s količinom materijala datiranog u onaj preostali vremenski raspon od ranotiberijskog do ranoklaudijevskog doba, što pokazuje da i trgovina tada dobiva na snazi, i to kao produkt mirnodopskih uvjeta i postupnog razvoja naselja kanaba uokolo logora u kojima su svoj interes pronašli brojni trgovci koji su prepoznali gospodarsku atraktivnost vojnih potreba.

Prezentirana situacija s radioničkim pečatima na tera sigilati iz Burnuma se, s obzirom na navedene analogije s ostalih dalmatinskih lokaliteta, sasvim sigurno može replicirati na čitavu regiju i to zbog evidentnih i lako razumljivih razloga. Isto to navodi na zaključak da se ne može govoriti o opskrbnim specifičnostima koje su Burnum i Tilurij kao vojna središta razvila u pogledu zadovoljavanja keramičkih potreba, već da se mora pomišljati o jedinstvenom tržištu s eventualno postojećim razlikama u principima djelovanja. Kako god bilo, kao posrednike između proizvođača i konzumenata treba smatrati trgovačke agente, *negotiatores cretarii*, čije je djelovanje istim porivom bilo usmjereno i na civilna i na vojna tržišta, s eventualno mogućim ugovornim djelovanjem na onima potonjim.⁵¹

ing of the site's chronology. A fashion trait, which in the pre-Tiberian era (until approximately AD 15) used stamps designs mostly based on rectangular and square tabulae, enables a certain number of artefacts to be dated to this period. However, even in this matter, due to the traditionalism of individual workshops, as demonstrated for example by *Nico*, caution is necessary and attention should be paid to chronologically well-founded contexts in the unearthing of individual artefacts. Accordingly, the Burnum stamps which can with certainty be dated to the pre-Tiberian period are *Bito*, *Cinnamvs*, *Evmenes*, *Ingenvvs*, *Olympvs*, *Sarivs*, *Satvrninvs*, *Secvndvs* and *Severvs*, all of whom were northern Italic craftsmen, which is also an important fact. The abovementioned stamps, along with certain other categories, primarily pottery artefacts, confirm the existence of a late Augustan stage at Roman Burnum. Supply began at the moment of the camp's establishment. This was primarily through Aquileia from northern Italic territory.⁵⁰ On the other hand, the evidence of a rather large number of stamps in the form of *planta pedis*, dated to AD 15 onwards, also correlates with the quantity of artefacts dated to the time range from the early Tiberian to the early Claudian era, demonstrating that the trade gained in importance at this time as a result of the peaceful conditions and gradual development of *canabae* (settlements around camps) in which numerous tradesmen, who recognised the economic attractiveness of the military, found their place.

The situation regarding workshop stamps on *terra sigillata* from Burnum, on the basis of the abovementioned analogies with other Dalmatian sites, can with great certainty be extended to the entire region for easily comprehensible reasons. This suggests that we cannot talk of a specific supply which Burnum and Tilurium developed as military centres to satisfy the demand for ceramics, but rather that there existed a single market with possible differences in operating principles. Trade agents, *negotiatores cretarii*, whose activity – governed by the same interests – focused on both civilian and military markets, with possible contractual activities relating to the latter, can be considered as intermediaries between the producers and consumers.⁵¹

50 Među tako datiranim keramičkim materijalom uglavnom se nalaze određeni sigilatni oblici tipa *Consp.* 12, 18, 19, R2, R7 i R12, zatim keramike tankih stijenki (*Fabrikat A* prema magdalensberškim nalazima) te rani oblici keramičkih svjetiljki (*Loeschcke Ia*) i dr.: I. BORZIĆ, 2010, 631.

51 D. J. BREEZE, 2000, 59-64; E. LO CASCIO, 2007, 195-206.

50 Among such dated ceramic artefacts, mostly certain sigillata forms of the *Consp.* 12, 18, 19, R2, R7 and R12 types; thin-walled pottery (*Fabrikat A* based on the Magdalensberg finds) and early forms of ceramic lamps (*Loeschcke Ia*), etc. have been found. I. BORZIĆ, 2010, 631.

51 D. J. BREEZE, 2000, 59-64; E. LO CASCIO, 2007, 195-206.

U kronološkom smislu situacija je nešto drugačija i sasvim je sigurno da istočni Jadran, odnosno Dalmacija ne ulazi u kategoriju područja koja su se s tera sigilatom upoznala posredstvom vojske,⁵² koja je ipak mogla biti katalizator njezinu intenzivnijem prihvaćanju kod domorodačkog stanovništva naseljena u blizini logora, kao što to npr. pokazuje situacija u V. Mrdakovici koja se nalazila u burnumskoj utjecajnoj zoni.⁵³ U Dalmaciji su, čini se, veći utjecaj na ovaj fenomen imale od ranije naslijeđene trgovačke veze te jako rano utemeljenje rimskih političkih i ekonomskih enklava, konventa pa zatim i kolonija⁵⁴ koje su s obzirom na sastav stanovništva inzistirale na rimskom načinu života i time bile žarišta romanizacije. Stoga i nije čudno što se najraniji primjerci rimskog finog stolnog posuđa koje nagovještava novo doba, prepoznato u oblicima i pečatima, nalaze ili u njima samima, kao npr. u Saloni, Jaderu i Naroni ili pak u njihovoj neposrednoj blizini, npr. u Ninu.⁵⁵ Prema tome, oni burnumski "vojni", a time i tilurijski opusi fine stolne keramike pripadaju već drugoj fazi uvoza koja postupno poprima sve jače razmjere, što se na kraju krajeva vidi i distribucijom pečata koji se, osim u rimskim središtima, postupno pojavljuju i u naseljima domorodačkog karaktera.

Na kraju, ako se vratimo na sam početak te opet spomenemo brojku od 71 pečata koje 2000. g. donosi *Corpus Vasorum Arretinorum*, vidi se da su burnumski primjerci, i to u najvećoj mjeri oni s novih istraživanja, gotovo udvostručili ukupan dalmatinski opus kojem se mora pridodati još nekoliko desetaka u novije vrijeme objavljenih i neobjavljenih, ali poznatih primjeraka s drugih lokaliteta, npr. Narone, Salone, Jadera, Tilurija i dr. Stoga je i karta s početka nešto drugačija, popunjena točkicama, a s vremenom bi trebala sve realnije i realnije pokazivati stanje importa italske tera sigilate na dalmatinsko tlo i ponuditi odgovore na brojna pitanja, generalno o stanju ekonomije u rimskoj Dalmaciji, ali i puno specijaliziranije, npr. o razlikama u intenzitetu korištenja ove vrste stolnog posuđa u rimskim i domorodačkim središtima.

Chronologically, the situation is somewhat different. It is absolutely certain that the eastern Adriatic, i.e. Dalmatia, was not one of the regions which encountered *terra sigillata* through the military,⁵² which nevertheless may have been a catalyst in its extensive use by the native population settled in the vicinity of military camps, as demonstrated by the situation in Velika Mrdakovica, which was situated in the Burnum zone of influence.⁵³ In Dalmatia, it seems that this phenomenon was more influenced by trade connections inherited from the past, and the early establishment of Roman political and economic enclaves, conventus, and colonies,⁵⁴ which, given the composition of their population, insisted on a Roman way of life, and thus represented the principal focus of Romanisation. Therefore, it is no wonder that the earliest specimens of Roman fine tableware, which announced a new era with their distinctive shapes and stamps, were found in places such as Salona, Iader and Naron, or other places in their direct vicinity like Nin.⁵⁵ Thus, the Burnum military (including Tilurium) oeuvres of fine table pottery belong to the second stage of importing, which gradually took on an increasingly intensive scope, which is evident from the distribution of the stamps, which apart from Roman centres, also gradually occur in settlements with a native population.

Finally, if we go back to the beginning and once more point to the number of 71 stamps made public in 2000 by the *Corpus Vasorum Arretinorum*, we will see that the Burnum specimens, particularly those unearthed in more recent archaeological campaigns, almost doubled the total Dalmatian oeuvre, to which another several dozen published and unpublished, but nevertheless known, specimens from other sites should be added, for example Narona, Salona, Iader, Tilurium, etc. Therefore, the map at the beginning should also be somewhat different, certainly containing more dots, and with time should represent more and more realistically the state of affairs regarding the import of Italic *terra sigillata* on Dalmatian territory and offer answers to numerous general questions about the state of the economy in Roman Dalmatia, but also much more specific ones, such as the differences in the use of this category of tableware in Roman and native population centres.

52 O tom problemu kod C. M. WELLS, 1992, 132-140.

53 Z. BRUSIĆ, 2000.

54 J. J. WILKES, 1969.

55 C. W. CLAIRMONT *et alii*, 1975; Z. BRUSIĆ, 1990, 79-106; M. TOPIĆ, 2003, 183-344.

52 On this phenomenon, see C. M. WELLS, 1992, 132-140.

53 Z. BRUSIĆ, 2000.

54 J. J. WILKES, 1969.

55 C. W. CLAIRMONT *et alii*, 1975; Z. BRUSIĆ, 1990, 79-106; M. TOPIĆ, 2003, 183-344.

Tablica 1. Popis radioničkih pečata na glatkoj italskoj tera sigilati iz Burnuma.

Table 1. List of workshop stamps on Italic plain terra sigillata from Burnum.

	Pečat <i>Stamp</i>	Oblik <i>Shape</i>	Forma <i>Form</i> (Consp.)	CVArr 2000	Produkcija <i>Production</i>	Datacija <i>Datation</i>	Bibliografija <i>Bibliography</i>
1	A	○	Zdjelica <i>Cup</i> (B 4.8)	1(3).1.	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15 – 45+	BORZIĆ, 2010
2	ACCEPTVS	ipp	?	19(9)	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15 +	ŠIMIĆ-KANAET, 2007
3	AVCTVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (B 4.17)	365 (222)/5	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10-50	BORZIĆ, 2010
4	BITO	□	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	442 (329).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	BC 10 +	-
5	CANTABER	ipp	?	515(399).3	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	-
6	CINN/AMVS	□	Plitica <i>Plate</i> (?)	558 (432).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15+	-
7	A. CORNELIVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (B 3.17)	614	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	BORZIĆ, 2010
8	COMMVNIS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	603 (466).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 30 +	-
9	DASIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	725(587).7	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 1 – 20	BORZIĆ, 2010
10	EVM/ENES	□	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	789/651.1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 1 – 20	-
11	FELIX	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	821 (685).2	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	BORZIĆ, 2010
12	FESTVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	828 (689).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15 – 35	-
13	FESTVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	828 (689).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15 – 35	-
14	L. GELLIUS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	879 (737)	Arezzo	AD 15 – 50	ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, KANDLER, 1979; ŠIMIĆ, 2007
15	L. GELLIUS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (20)	878 (736).17.	Arezzo	AD 15 – 50	BORZIĆ, 2010
16	L. GELLIUS	ipp	? (B 3.13)	878 (736).28.	Arezzo	AD 15 – 50	BORZIĆ, 2010
17	L. GELLIUS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (26/27)	879 (737).100.	Arezzo	AD 15 – 50	BORZIĆ, 2010
18	INGENUUS	□	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	981 (829)	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 25	ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, KANDLER, 1979; ŠIMIĆ, 2007
19	NICO	□	Zdjelica <i>Cup</i> (B 3.16)	1267 (1121).3	Sj. Italija <i>North Italy</i>	15 BC – AD 40+	BORZIĆ, 2010
20	NICO	□	Zdjelica <i>Cup</i> (B 3.12)	1267 (1121).3	Sj. Italija <i>North Italy</i>	15 BC – AD 40+	BORZIĆ, 2010

	Pečat <i>Stamp</i>	Oblik <i>Shape</i>	Forma <i>Form</i> (Consp.)	CVArr 2000	Produkcija <i>Production</i>	Datacija <i>Datation</i>	Bibliografija <i>Bibliography</i>
21	NICO	□	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	1267 (1121).3.	Sj. Italija <i>North Italy</i>	15 BC – AD 40+	BORZIĆ, 2010
22	OLYMPVS	□	Plitica <i>Plate</i> (?)	1322(1168)	?	10 BC – AD 15+	ZABEHLICKY- SCHEFFENEGGER, KANDLER, 1979; ŠIMIĆ, 2007
23	ONESIMVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	1326 (1172)	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 30+	-
24	M. PERRENIVS CRESCENS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (29)	1408 (1281).4.	Arezzo	AD 30 – 60	BORZIĆ, 2010
25	PLACIDVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (B 4.9)	1470 (1328).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	BORZIĆ, 2010
26	POLYCA(RPVS?)	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	1495	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	-
27	POLYCA(RPVS?)	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	1495	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	-
28	PRISCVS	□	?	1543(1406).6	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 10	-
29	L. RASINIVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (29)	1687	?	AD 15+	BORZIĆ, 2010
30	RIES (?)	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (27)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	BORZIĆ, 2010
31	RVFRENVS	ipp	? (B 3.13)	1728 (1599).13.	Arezzo	AD 1 – 30	BORZIĆ, 2010
32	SARIVS	□	Plitica <i>Plate</i> (?)	1782 (1655a)	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 20	ZABEHLICKY- SCHEFFENEGGER, KANDLER, 1979; ŠIMIĆ, 2007
33	SARIVS	□	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	1782 (1655).4	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 201	-
34	SATVRNINVS	□	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	1799 (1672). 2	Sj. Italija <i>North Italy</i>	15 BC – AD 15+	-
35	SECVNDVS	□	Plitica <i>Plate</i> (?)	1842.5	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 1 – 50	ZABEHLICKY- SCHEFFENEGGER, KANDLER, 1979; ŠIMIĆ, 2007
36	SERIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	1882(1752).5	Sj. Italija <i>North Italy</i>	15 BC – AD 30	-
37	SEVERVS	□	Plitica <i>Plate</i> (?)	1956 (1820)	Sj. Italija <i>North Italy</i>	15 – 1 BC	ZABEHLICKY- SCHEFFENEGGER, KANDLER, 1979; ŠIMIĆ, 2007
38	SEVERVS	□	Plitica <i>Plate</i> (?)	1956 (1820).3	Sj. Italija <i>North Italy</i>	15 – 1 BC	-
39	SVRVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	2014(1876).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	-
40	A. TARENTIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (4)	2066 (1935).6	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	BORZIĆ, 2010

	Pečat <i>Stamp</i>	Oblik <i>Shape</i>	Forma <i>Form</i> (Consp.)	CVArr 2000	Produkcija <i>Production</i>	Datacija <i>Datation</i>	Bibliografija <i>Bibliography</i>
41	A. TARENTIVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	2066 (1935).19	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	BORZIĆ, 2010
42	A. TARENTIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	2066 (1935).13	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	BORZIĆ, 2010
43	A. TARENTIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (B 2.5)	2066 (1935)	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	-
44	A. TARENTIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	2066 (1935).7	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	-
45	A. TARENTIVS	o	?	2066(1935).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	-
46	A. TARENTIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	2066(1935).5	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	-
47	A. TARENTIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	2066(1935)	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	-
48	A. TARENTIVS	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	2066(1935)	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 10/30 – 50	-
49	A. TARENTIVS CORNELIVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	2067 (1936).4	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 30-50	BORZIĆ, 2010
50	VALENS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	2289 (2181).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 30+	BORZIĆ, 2010
51	VEGETVS	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (27)	2335 (2249).2	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 30+	BORZIĆ, 2010
52	CA[---]	□	Zdjelica <i>Cup</i> (B 3.12)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	?	BORZIĆ, 2010
53	M[---]	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (B 3.16)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	BORZIĆ, 2010
54	[---]RIO	□	Zdjelica <i>Cup</i> (?)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	?	?
55	[---]MI	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	BORZIĆ, 2010
56	[---]TI	ipp	Plitica <i>Plate</i> (18)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	BORZIĆ, 2010
57	[---]VRI	□	?	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	?	-
58	L[---]	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	-
59	[---]ANT	ipp	Zdjelica <i>Cup</i> (B3.16)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	BORZIĆ, 2010
60	[---]	ipp	Plitica <i>Plate</i> (?)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15 +	-
61	[---]	ipp	?	?	Arezzo	AD 15+	BORZIĆ, 2010
62	[---]	□	?	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	?	-
63	[---]	ipp	Plitica <i>Plate</i>	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	AD 15+	-

Tablica 2. Popis radioničkih pečata na reljefnoj italskoj tera sigilati iz Burnuma.

Table 2. List of workshop seals on Italic relief terra sigillata from Burnum.

	Pečat <i>Stamp</i>	Oblik <i>Shape</i>	Forma <i>Form</i> (Consp.)	CVArr 2000	Produkcija <i>Production</i>	Datacija <i>Datation</i>	Bibliografija <i>Bibliography</i>
1	A[---]	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
2	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
3	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
4	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
5	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
6	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
7	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
8	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
9	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
10	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	-
11	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	-
12	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	-
13	CLEMENS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	-
14	FVSCUS (?)	Tabula	Šalica <i>Cup</i> (R13)	?	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	BORZIĆ 2010; BORZIĆ 2011
15	[---]VTEROTIS	Reljef <i>In relief</i>	Šalica <i>Cup</i> (R13)	583(447).1	Sj. Italija <i>North Italy</i>	10 BC – AD 15	-

Translation: Nina Matetić Pelikan (za Etnotrend d.o.o.)

Proof-reading: Stephen Hindlaugh

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- BABIĆ, A., 2008. – Angela Babić, Keramika, *Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju* (ur./ed.: M. Topić), Sinj, 187-228.
- BORZIĆ, I., 2007. – Igor Borzić, Geografski položaj Burnuma na razmeđu liburnskog i delmatskog područja, *Zbornik radova Rijeka Krka i Nacionalni park Krka, prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak* (ur./ed.: D. Marguš), Šibenik, 163-180.
- BORZIĆ, I., 2010. – Igor Borzić, *Keramički nalazi s arheološkog lokaliteta Burnum-Amfiteatar*, doktorska disertacija/PhD Thesis, Zadar.
- BORZIĆ, I., 2011. – Igor Borzić, Sarius šalice iz Burnuma, *Roman ceramic and glass manufactures, Production and trade in the Adriatic region, International archaeological colloquium* (ur./eds.: G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, B. Šiljeg), Crikvenica, 279-290.
- BORZIĆ, I., ČELHAR, M., GUSAR, K., ILKIĆ, M., RADOVIĆ, M., VUJEVIĆ, D., 2013. – Igor Borzić, Martina Čelhar, Karla Gusar, Mato Ilkić, Mate Radović, Dario Vujević, *Arheološka istraživanja okoliša crkve Sv. Križa u Ninu*, Zadar.
- BORZIĆ, I., JADRIĆ KUČAN, I., 2013. – Igor Borzić, Ivana Jadrić Kučan, Opskrba hranom u rimskom legijskom logoru u Burnumu – analiza amfora, *Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu* (XVIIth Roman military equipment conference, Zagreb 2010), (ur./eds.: M. Sanader, A. Rendić-Miočević, D. Tončinić, I. Radman-Livaja), Zagreb, 523-535.
- BREEZE, D. J., 2000. – David J. Breeze, Supplying the Army, *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit* (ur./eds.: G. Alföldy, B. Dobson, W. Eck), Stuttgart, 59-64.
- BRUSIĆ, Z., 1989. – Zdenko Brusić, Reljefna sjevernoitalska terra sigillata u Liburniji, *Diadora*, 11, Zadar, 93-158.
- BRUSIĆ, Z., 1990. – Zdenko Brusić, Italska terra sigillata u Liburniji, *Diadora*, 12, Zadar, 79-106.
- BRUSIĆ, Z., 1999. – Zdenko Brusić, *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia*, BAR International Series 817, Oxford.
- BRUSIĆ, Z., 2000. – Zdenko Brusić, *Arauzona, Velika Mrdakovica, liburnski grad i nekropola*, Šibenik.
- CAMBI, N., 2009. – Nenad Cambi, Skribonijanova pobuna protiv Klaudija u Dalmaciji godine 42., *Radovi HAZU, Razred društvenih znanosti*, 47(505), Zagreb, 63-79.
- CAMBI, N., GLAVIČIĆ, M., MARŠIĆ, D., MILETIĆ, Ž., ZANINOVIĆ, J., 2006. – Nenad Cambi, Miroslav Glavičić, Dražen Maršić, Željko Miletić, Joško Zaninović, *Amfiteatar u Burnumu, stanje istraživanja 2003.-2005.*, Drniš-Šibenik-Zadar.
- CAMBI, N., GLAVIČIĆ, M., MARŠIĆ, D., MILETIĆ, Ž., ZANINOVIĆ, J., 2007. – Nenad Cambi, Miroslav Glavičić, Dražen Maršić, Željko Miletić, Joško Zaninović, *Rimska vojska u Burnumu - L'esercito romano a Burnum*, Drniš-Šibenik-Zadar.
- CASCIO, E. LO, 2007. – Elio Lo Cascio, L'approvvigionamento dell'esercito romano: mercato libero o "commercio amministrato"? *The Impact of the Roman Army (200 BC – AD 476), Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects* (ur./eds.: L. De Blois, E. Lo Cascio), Leiden, 195-206.
- CLAIRMONT, C. W., AUTH, S. H., von GONZENBACH, V., 1975. – Christoph W. Clairmont, Susan Handler Auth, Victorine von Gonzenbach, *Excavation in Salona, Yugoslavia (1969-1972)*, New Jersey.
- DRAGENDORFF, H., WATZINGER, C., 1948. – Hans Dragendorff, Carl Watzinger, *Arretinische Reliefkeramik mit beschreibung der sammlung in Tübingen*, Reutlingen.
- ETTLINGER, E., 1987. – Elisabeth Ettlinger, How was Arretine sold?, *Rei Cretariae Romanae Favtorum Acta*, 25/26, Abingdon, 5-19.
- GLAVIČIĆ, M., MILETIĆ, Ž., 2009. – Miroslav Glavičić, Željko Miletić, Excavations of the Legionary Amphitheatre at Burnum, Croatia, *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st Century Perspective*, BAR International Series 1946, Oxford, 75-83.
- ILAKOVAC, B., 1982. – Boris Ilakovac, *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije*, Zadar.
- KENRICK, P. M., 2000. – Philip M. Kenrick, Stamped sigillata from Northern Italy: patterns of distributions, *Produzione ceramica in area Padana tra il II secolo a.C. e il VII secolo d.C.: nuovi dati e prospettive di ricerca* (ur./eds.: G. P. Brogiolo, G. Olcese), Mantova, 47-52.
- LAVIZZARI PEDRAZZINI, M. P., 1989. – Maria Paola Lavizzari Pedrazzini, Il vasaio Norditalico Clemens: Proposta per l'ubicazione dell'officina, *Antichità Altoadriatiche*, 35, Udine, 281-295.
- MAKJANIĆ, R., 1985. – Rajka Makjanić, Terra sigillata iz rimskih nekropola u Osoru i Bakru, *Prilozi*, 2, Zagreb, 39-50.
- MAKJANIĆ, R., KOŠČEVIĆ, R., 1995. – Rajka Makjanić, Remza Košćević, *Siscia, Pannonia Superior. Finds and metalwork production: terra sigillata*, BAR International Series 621, Oxford.
- MANTOVANI, V., 2012. – Valentina Mantovani, *Aspetti della produzione e del commercio dell'Instrumentum Domesticum di eta romana ad Adria, alla luce dei rinvenimenti di via Retratto*, doktorska disertacija/PhD Thesis, Padova.
- MAZZEO SARACINO, L., 1977. – Luisa Mazzeo Saracino, Russi (Ravenna)-Campagna di scavo 1971, *Notizie degli scavi*, 36, Roma, 1-156.
- MAZZEO SARACINO, L., 2000. – Luisa Mazzeo Saracino, Lo studio delle Terre Sigillate Padane: problemi e prospettive, *Produzione ceramica in area Padana tra il II secolo a.C. e il VII secolo d.C.: nuovi dati e prospettive di ricerca* (ur./eds.: G. P. Brogiolo, G. Olcese), Mantova, 31-45.
- MILETIĆ, Ž., 2010. – Željko Miletić, Burnum – vojničko središte provincije Dalmacije, *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, Zagreb, 113-142.
- OXE, A., COMFORT, H., KENRICK, P., 2000. – August Oxe, Howard Comfort, Philip Kenrick, *Corpus Vasorum Arretinorum, A catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata*, 2nd edition, Bonn.
- OŽANIĆ ROGULJIĆ, I., 2011. – Ivana Ožanić Roguljić, *Terra sigillata i keramika tankih stijenci s lokaliteta Crikvenica – "Igralište"*, *Roman ceramic and glass manufactures, Production and trade in the Adriatic region, International archaeological colloquium* (ur./eds.: G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, B. Šiljeg), Crikvenica, 31-38.
- PEACOCK, D. P. S., 1982. – David P. S. Peacock, *Pottery in the Roman world: an ethnoarchaeological approach*, London.
- PRTENJAČA, I., 2011. – Ivana Prtenjača, Lončarski pečati s lokaliteta Sveti Ivan i Kod "Zdravljaka" u Zadru, *Diadora*, 25, Zadar, 55-74.
- RAVAGNAN, G. L., 1985. – Giovanna Luisa Ravagnan, La Terra Sigillata con bollo di Altino, *Aquileia Nostra*, 56, Aquileia, 166-312.
- REISCH, E., 1913. – Emil Reisch, Die Grabungen des Österreichischen archäologischen Institutes während der Jahre 1912 und 1913. Das Standlager von Burnum, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, 16, Wien, 113-135.

- SCHINDLER, M., SCHEFFENEGGER, S., 1977. – Maria Schindler, Suzanne Scheffenegger, *Die Glatte rotte Terra Sigillata vom Magdalensberg*, Klagenfurt.
- SCHNEIDER, G., 1993. – Gerwulf Schneider, X-ray fluorescence analysis and the production and distribution of terra sigillata and Fimalampen, *The Inscribed Economy, Production and distribution in the Roman empire in the light of instrumentum domesticum* (ur./ed.: W. V. Harris), "JRA" Supplementary series, n. 6, Ann Arbor, 129-137.
- ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2003. – Zrinka Šimić-Kanaet, *Keramika, Tilurium I, Istraživanja 1997. – 2001.* (ur./ed.: M. Sanader), Zagreb, 109-188.
- ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2003a. – Zrinka Šimić-Kanaet, Lončarski pečati na rimskoj keramici s Garduna, *Opuscula Archaeologica*, 27, Zagreb, 455-462.
- ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2004. – Zrinka Šimić-Kanaet, Sarius šalica iz Garduna, *Opuscula Archaeologica*, 28, Zagreb, 187-193.
- ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2007. – Zrinka Šimić-Kanaet, Lončarski pečati na rimskoj keramici iz Burnuma i Tilurija, *Zbornik radova Rijeka Krka i Nacionalni park Krka, prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak* (ur./ed.: D. Marguš), Šibenik, 229-244.
- ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2010. – Zrinka Šimić-Kanaet, *Tilurium II, Keramika 1997. – 2006.*, Zagreb.
- TOPIĆ, M., 2003. – Miroslava Topić, Stolno posuđe i glinene svjetiljke iz Augusteuma Narone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 95, Split, 183-344.
- VASA RUBRA, 2007. – *Vasa Rubra, Marchi di fabbrica sulla Terra Sigillata da Iulia Concordia* (ur./ed.: E. Petteno), Padova.
- WELLS, C. M., 1992. – Colin M. Wells, Pottery manufacture and military supply north of the Alps, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta*, 31/32, Abingdon, 195-206.
- WILKES, J. J., 1969. – John J. Wilkes, *Dalmatia*, London.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 1977. – Suzanne Zabehlicky-Scheffenegger, *Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg*, Klagenfurt.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 1982. – Suzanne Zabehlicky-Scheffenegger, "Die geschäfte des hern Lucius G." Ein Arbeitsgericht, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta*, 21/22, Abingdon, 105-115.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 1998. – Suzanne Zabehlicky, Scheffenegger, Neues zur italischen glatten Sigillata vom Magdalensberg, *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1980-1986*, Klagenfurt, 183-263.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., KANDLER, M., 1979. – Suzanne Zabehlicky- Scheffenegger, Manfred Kandler, *Burnum I. Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum*, Wien.
- ZANINOVIĆ, M., 1968. – Marin Zaninović, Burnum, castellum - municipium, *Diadora*, 4, Zadar, 119-129.